

Olasz Sándor

Európa elrablása

Mítoszok és mítoszrombolások

Ratto d' Europa. Márai Sándor a római Venezia palotában lát egy apró 16. századi szobrocskát, mely a közismert mítoszi jelenetet ábrázolja: Zeusz bika képében elrabolja a szépséges királylányt, Európét. Az író több hónapos utazása alatt mindvégig azt tapasztalja, hogy a szellemi Európát, melyre olyan jó volt fölnézni, elrabolták, Európa nincs a helyén. Miközben amúgy minden megvan. 1946 novemberében indul, 1947 februárjában érkezik haza, útiránya Svájc, Olaszország, Franciaország. Zürich, Genf, Bern, Lausanne, Milánó, Róma, Párizs, Bazel – a jól ismert helyeken úgy találja, hogy a világ arca megváltozott, „*ráncosabb, komolyabb*” lett. Európa nem ad olyan spirituális ösztönzést, mint amelyet tíz, húsz évvel ezelőtt adott, az ember nem tud mibe kapaszkodni, „*a nyugati szellem mély válságon esik át*”. „*A világra leng, és lehet, hogy Európa felett leng el*” – írja az utazásról beszámoló *Európa elrablásában* (1947). Az utazás élményei, fölismerései sok más műben visszacsengenek. Például a *Föld, föld!...*-ben¹, ami „*fagyos, didergő vesszőfutásként*” jellemzi azt az utat, melytől korábban az értelmi élmények sokaságát kapta. A második világháború utáni Európa nem állt úgy össze, mint az első háború után, nem maradt olyan kohézióban a helyén. „*Egyszerre finoman elkülönöződött minden, mint mikor valaki hazudni kezd.*” Görög-római műveltség, kereszténység, humanizmus, aufklárizmus – nincs kedve jelesre felelni Európából, mivel nem érzékeli a hivatástudatot. „*Volt egy európai műveltség – az európai –, amelyről azok, akik éltek benne, évezredek óta azt hitték: hivatás.*” Ez nem egyszerűen egy bomló, kifulladás civilizáció „reklámszava” volt, melyre rá lehet írni Made in Europe. A keserves eszmélés ott van a naplóban is.² Egy följegyzés 1952-ből arról beszél, hogy csak országok, országhatárok, vámhivatalok, szellemi és világnézeti határok vannak, csak éppen Európa nincsen.

De hát mikor rabolták el Európát? Vajon nem arról van szó, hogy ez a szépséges kontinens-királylány az utóbbi évezredekben is folyamatosan valamilyen elraboltság állapotában volt, s harmóniát kereső görögségélményünk lopta bele a Márai emlegette Eszmét és evangéliumi Jó hírt? De ne menjünk ilyen messzire, maradjunk a mögöttünk lévő roppant ellentmondásos századnál. A nyilvánvaló veszedelemnek milyen jelei, megnyilvánulásai vannak? Poszler György gyönyörű esszéjében³ (*Napnyugat alkonya vagy évezred hajnala?*) ezt az elhaló, szervesen állapottól három dologban véli fölfedezni: a kultúra agóniájában

1 Márai Sándor: *Föld, föld!...* Bp. é. n. 146–47.

2 Márai Sándor: *Napló 1945–1957.* Bp. é. n. 196.

3 Poszler György: *Napnyugat alkonya vagy évezred hajnala?* In: *Ars poetica, ars teoretica.* Válogatott tanulmányok. Bp., 2006.

(és a barbárság tényeresében), az abszolút, a totalitárius állam torzóságában, valamint abban a technikai csapdában, mely egyfelől a civilizáció újabb és újabb áldásaival ajándékozta meg az emberiséget, másfelől önálló, uralthatatlan életet él.

Hogy elit és tömeg végzetesen kettéváljak, Ortega vészharangja óta közismert. Kultúrateremtő elit és a civilizáció vívmányait használó tömeg, igény és igénytelenség, múlttudat és az örök jelenben való élet, miközben az elit egy része is válságban van (lásd a Julien Benda kezdeményezte, Babbitstól folytatott *Az írástudók árulását*). A válságfilozófiák jól érzékelték, megszületett a barbárság. A századelői tömeglélektani kutatások (Tarde, Le Bon) is ebbe az irányba mutattak. Karinthy *Barabbása* annak a ráismerésnek a novellisztikus megfogalmazása, hogy az egyes ember másként viselkedik a tömegben, pontosan az akaratával ellenkezőt teszi. Jellemző, amit az olasz kiadóvezető mond Márainak: csak egyfajta amerikai moziromantika kell neki. *„Mi ez? – kérdezi Márai – Életöröm? Nem, a tömeg vinnyog, keresi az ingert és a feledkezést. (...) Lehet-e még igényt és ellenállást remélni, erkölcsi ellenállást, szellemi igényt?”* Egy műveletlen társadalomban azonban csak a gyűlölet uralkodik, s otthon is ez a legelviselhetetlenebb. Virágzik a vad amerikanizmus, a „materiális barbárság”. Még Franciaországban is azt tapasztalja, hogy a könyvtermelés, az üzlet megölte a könyvet, mely nem az olvasók, hanem a fogyasztók számára készül. Egyéniség, szabad gondolkodás eltűnőben, s a jelenség mélyén visszafordíthatatlannak tűnő morális válság rejlik. *„Milyen ritka az emberszabású ember! Mind ritkább. A többi csak éppen olyan, hasonlít.”* Efféléket persze korábban is leírt magyar író, később szó esik még erről. A 46–47-es nyugat-európai út tehát csak megerősíti Márai egyik központi gondolatát, hogy ez az új középkor valójában megöli a betűcivilizációt, s helyébe a látványt, az ábracivilizációt állítja. Az irodalom a sülyesztöbe kerül, s ezt – szerinte – az előző nemzedék még nem érzékelte. A *Föld, föld!...*-ben fejtegeti, hogy az a generáció mást értett Irodalom címszó alatt. *„Számukra az Irodalom még egyszerre volt játék és liturgia, összeesküvés és mesterség, eleusisi szertartás és cinkosi vérszerződés. Az olvasó arcát már ő (Kosztolányi – OS) sem látta tisztán, de még hitt benne, hogy van valahol.”* A mindent elárasztó „parairodalom” sikere is azt bizonyítja, hogy az emberek (ha egyáltalán választ várnak valamire) nem a szépirodalomtól várják a választ. Nem hiszik, hogy a könyv segít, eligazít. Ám a könyvekkel is történt valami. A szépirodalom egy ötvenes évekbeli naplóbejegyzés szerint talán azért sem kell, mert nem „szép”, bölcs, harcos és pártos akar lenni. *„Talán, ha a szépirodalom egy napon megint – szépen – irodalom lesz és mesélni kezd, színesen, romantikusan – miért ne legyen egy »roman« romantikus? – tehát az lesz, ami: az emberek megint odafigyelnek.”* Míg korábban maga az író is az utazás legfőbb értelmének gondolta a Nyugati Könyvekkel való találkozást, most csak hiányérzetéről tud beszámolni. Ezért is jó romokban heverő, megalázott és megszomorított hazájába visszatérni; ott még hisznek a könyvben. *„Menjünk haza Nyugatról, valóságosan és képletesen. Várjuk meg, amíg (Európa – OS) megint tanítani kezd.”* Az úti jegyzetekben még azt is megkockáztatja, hogy a magyar (és a kelet-közép-európai) szellem ellenállóbb.

Roppant tanulságosak ezek a finom ambivalenciák. Hiszen egyfelől adva egy műveletlen ország, ahonnan menekülni kell, másfelől Európa eme lepusztult vidékén még becsülete van a szellemi teljesítménynek. Európa nem tanít, ámde a picit is tanító irodalomnak sincs renoméja az író szemében. Egyrészt a morálnélküliség az oka mindennek, másrészt mély pesszimista meggyőződésként fogalmazódik meg, hogy *„az ember időlegesen kormányozható, de morálisan nem nevelhető.”* Létezik-e akkor – áttérve a Poszler György említette második veszedelemre – hatalom és etikum harmóniájára épülő állam? Igaz, a század két rettenetes diktatúrája – állami mindenhatóságát mindenféle erkölcsi meggyőződés fölé emelve – végsőkig feszíti a húrt. Márai a háború utáni helyzet alapján Tocqueville-t is joggal idézi: a két nagy mágnes között, a szuperhatalmak szorításában

Európa megsemmisül, marad – Amerika és Oroszország szorításában – Euramerika vagy Eurázsia. Így, kiszolgáltatva, mibe kapaszkodhat az ember? A San Pietróban arra gondol, hogy az egyházzal is sokan mehetnének. A trascendenciához viszont „új, forradalmi töltés” kellene, s a nyugati ember a keresztény műveltségnek nem tud új erőfeszítést adni. Ilyen „töltés” hiányzik a nemzetekből is. („A »nemzeti« jelző újabban mindenütt azt jelenti, hogy valami nincs rendben, nem az többé, aminek lennie kellene.”) Ugyanakkor szkeptikus, amikor a „nagy egységekről”, a nemzetek és osztályok feletti világtképről hall. Az egymásra acsarkodó nemzetállamok azonban törvényszerűen riasztják azt, aki Európát nemzetként, nemzetek felett álló elvként képzelte el. Ne feledjük, az értékek eme omlásának riasztó látványához a könyv írása idején már nemcsak a második világhégés és a vészorszak járul hozzá. Hirosima és Nagaszaki után vagyunk, s a történelemnek ez az újabb traumája csak erősíti a praktikummá emelt technika ember fölé kerülésének veszélyét. Az ember kozmikus erőket tud termelni, „e kozmikus erők felett egy lény rendelkezik, akinek semmiféle morális gátlása nincsen”. Az Európa elrablása azt a technikai, technokrata civilizációt vetíti előre, amely megírása idején még csak csírájában létezett. Ám a szerző világosan látta, hogy „a világot menthetetlenül egyetlen közös sorsba fogták össze”. A Föld pusztulását, elpusztíthatóságát e könyv írója reális eshetőségnek látja. Ki mit szeretne megmenteni? Márai a Gondolatra, az emberi Gondolatra voksol, mivel Európa is egy Gondolat, s hívője, mítosszá alakítója pedig maga is egy régi (18. századi) vágású karteziánus egy, a gondolatot lépten-nyomon megcsúfoló korban. Márai itt megpendít valamit, ami a későbbi évtizedek művészetének egyik alapproblémája lesz. Krasznahorkai László *Háború és háború* című regényét említem, melyben a hős New Yorkba jutván a technika mindenhatóságát és uralhatatlanságát tapasztalja.

Előzmények. Az első nemzedék. A tudomány tökéletes, de az ember miatt zavar és baj támadt. Karinthy írja az *Utazás Faremidóba* című utópiában: „...nagy baj érte a világot, amit a tudomány megeremtett, mert az ember akar valamit, és ez az akarat szembekerül a dolgok folyásával”. Karinthy ily módon nem a tudományt és a civilizációt támadja, hanem a helytelen alkalmazást, visszaélést, manipulációt.⁴ Márai keserű fölismerései – látjuk – nem elszigeteltek és nem teljesen újak. Az előző generációból elég Babits esszéibe belelapozni, lépten-nyomon hasonló gondolatokkal találkozunk. A történelem logikátlansága, értelemnélkülisége, a „veszedelmes világnézetként” Európán végigsöprő antiintellektualizmus bizonytalanságot és nyugtalanságot szült. „Lassan eltűnt a szellemi erőd szilárdságába vetett hit, a könyvek összevissza csúszkáltak, mint a rossz téglák, a toronyról, melyet a jövőnek építettünk, leverte a vihar a glóriát. Észre kellett vennünk, hogy senki se figyel ránk...”⁵ (*Curriculum vitae*) Ráadásul az irodalom, a filozófia sem mer igazán a kor arcába nézni. Európa szellemi ereje hanyatlik.

Az első Nyugat-nemzedék azonban többnyire optimizmussal néz az Európát megtestesítő Nyugatra. Márai is utal Ady „lihegésére” a Gare de l’ Est-en. Vagy olvassuk csak el Kosztolányi *Párizs* című versét: „Gazdag szívem keleti gyöngyei / és színes álma mind arany szemét, / te százszor áldott, százszor átkozott, / te szép és szörnyű kiöntöm eléd.” Noha Kosztolányi és Márai világa, mentalitása között (szólt erről az irodalomtörténet) meglehetősen nagy a hasonlóság, lehetetlen nem érzékelni a szemléleti és stílári szakadékot, melyet az *Esti Kornél kalandjai Barkochba* című novellája is pontosan jellemez. Az önvallomással kezdődő, majd szinte irodalomtörténeti eszmefuttatásba bonyolódó, s a tulajdonképpeni novellát csak ezután kezdő írás néhány mondattal találó képet ad a

4 Veres András: „Rajongó tudomány, az a baj...” A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában. In: *Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*. Bp. 1990. 91., 103.

5 Babits Mihály: *Curriculum vitae*. In: *Tanulmányok, esszék*. Bp. 2005. 590.

századelőn és az 1920-as években indulók különbözőségeiről. „Ezek a fiatal emberek nem csalódtak. Csalódni csak az tud, aki valaha hitt. (...) Mi a korunk sivár eseménytelenségében fölnagyítottuk a kis eseményeket, hogy meg ne semmisüljenek. Ők, szegények, a nagy eseményeket voltak kénytelenek lekicsinyíteni, ugyanebből a célból. Mi folyton cigarettáztunk, rontottuk magunkat, szép és rút szerelmek lázában éltünk. Ők nem dohányoznak, tornáznak, korán megnősülnek. Mi naponta ötször-hatszor meg akartunk halni. Ők inkább élni szeretnének, ha lehetne.” De az is tanulságos, ami a számozott Esti Kornél nyitó fejezetében olvasható. Esti mondja a fikciós íróknak: „De a mi stílusunk homlokegyenest ellenkezik. Te újabban a nyugalmat, az egyszerűséget kedveled. Klasszikusok a példaképeid. Kevés dísz, kevés szó. Az én stílusom ellenben még mindig nyugtalan, kócos, zsúfolt, cifra, regényes. Javíthatatlan romantikus maradtam. Sok jelző, sok hasonlat.”⁶

Ezt a lelkendező, a világ ezernyi csodája előtt nyitott, „javíthatatlan romantikust” látjuk, ha Kosztolányi úti jegyzeteit olvassuk.⁷ A Forum és a Colosseum egy darabkáját akarja hazahozni, az idegen életekben kíván „elterülni”. Játékos, személyiségszokszorozó hajlamát utazás közben is kiéli, s az Európa című vers tanúsága szerint „míg mások az éjbe kongatva temetnek, / harsány dithyrambba én terád vig / jó reggelt köszöntök”. A bomlást azonban ő is érzékeli („Berlinben a legszörnyűbb történelem folyik...” – *Berlini utca*, 1934). Hollandiából hazafelé tartva az jut eszébe, hogy ez a széthúzó kor egy dologban még össze tud tartani, a műveltségben. Nincsenek olyan „egyetemes hatású” zeneszerzők, mint Beethoven, vagy olyan írói lángelmék, mint Tolsztoj. „A mai ember a fülbosszantó dalok és lélekmentő szövegek embere, aki semmiféle műveltségben sem gyökerezik, semmiben sem hisz, semmit sem akar, ami viszont nem életcél. Van néhány jelszava, melyet készen vásárolt. Szakadatlanul ezt ismételteti, mert a többiek is ezt ismételtetik. (...) A gyári áruknál számomra utálatosabbak a gyári lelkek, a gyári agyvelők.” Itt vagyunk Kosztolányi egyik alap gondolatánál: a teremtés nagyüzeméből (l. *Aranysárkány*) csak „unalmas gyári áruk” kerülnek ki.

Az írások egy részét belengi valami szomorúság is. Az Európa-óda hangjaiba – nem csak az úti jegyzetekben – elégia, nosztalgia vegyül, megmozdul az európai kultúra válságáról szóló viták szövevénye. Az *Alakok* rajzaiban, álinterjúiban például megkérdezi az ékszerésztől, melyik a drágakövekben leggazdagabb földrész, s kiderül, Európa a legszegényebb. „A mi szomorú világrészünk nem tud álmodni ilyen forró és tündökletest.” A tűzoltónak szánt kérdés: hogyan ég el egy könyvtár? A könyvek nem szikráznak, büdösek. „Vajmi kevés könyvben van igazi szikra.”⁸

Kortársak. Az 1930-as években föltűnően sokasodnak a rossz közérzet, az Európa-mítosztól való búcsúzás dokumentumai. Cs. Szabó László *Doveri átkelése* (1937) és Márai *Napnyugati őrzárata* (1936) mellett Szerb Antalnak a *Nyugatban* 1937-ben közölt *A harmadik torony* című írása emelkedik ki ebből a sorból. Utolsó szemlátomás az eltömegesedéstől való rettegésben, az individuum védelmében. Mi okozza a malaise-t, a rossz érzést? Ravennában például az jut a szerző eszébe, hogy itt küzdött Bizánc és a germánság Európáért, s most spanyol földön ütközik két erő, „két világ, a kollektívizmus két formája”. Aztán San Marino tetején a harmadik toronyban érti meg nyugtalansága okát: itáliai útja során magányát féltette az emberek „csordai boldogságától” és „az európai jövőtől”. A torony, ahová már senki nem mászik föl, az övé és nem Mussolinié. *Könyvek és ifjúság elégijája*, *Író, ne írj* – itt gyűrűzik tovább mindaz, ami majd a háború után Márainál olyan elemi erővel

6 Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. Bp. 1981. 22., 346–47.

7 Kosztolányi Dezső: *Európai képeskönyv*. Bp. 1979. Kosztolányi életében kötetben csak az írások töredéke jelent meg: *Tinta*, 1916, *Hátrahagyott művek*. *Elsüllyedt Európa*, 1943.

8 Idézi Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Bp. 1979. 329., 333.

tör föl.⁹ Beszél itt az érdektelenségről, a közönség közönyéről, de arról is, hogy valójában a szellemmel van baj, a szellem „ormánysági letargiájával”; az írók behódolnak az üzletnek, eladják magukat a politikának. „Ne alakulj át irodalmi üzemmé”, s a szónál olykor többet ér a hallgatás.

Németh László, aki 1935-ben *Magyarság és Európa* című könyvében jövőbeli helyzetünket próbálta elképzelni (helyünk lesz az újjászülető Európában, de sem a konzervatív Nyugathoz, sem a kísérletekhez – orosz, olasz, német – nem szabad „fözlárcózni”), kortársaihoz (Márai, Illyés) hasonlóan egy jövőbeli Európa arcát kutatta. A „magyar mérleg” lesújtó: „kérges, mozdíthatatlan ez az egész társadalom”. A nyugat sem ad „tápláló nedvet”. „A legnagyobb nehézség, hogy Európában egyelőre nincs és nem is látszik nemzet, mely a szellem szándékát és az élet tapogatózó ösztönét új államteremtésbe tudná összekapcsolni.” 1934-ben – a reform, a mozgalmi, a közéleti tapasztalatok okán – még optimista, „a század friss erőkezletéről beszél” (*Görögök vagy a halott hagyomány*). Az 1935-ös *San Remó-i napló* már érzékelteti a váltást. A kor „sötét kockázatokkal játszik”, de az együttérzésre, megértésre, sorközösségre remény van, még ha ezt a gondolatot egyelőre a szembenűzők, az „ellenséges környezetben” „dacos szellemek” képviselik csupán.¹⁰ Az Európára leselkedő veszedelmet, a náci veszélyt azonban teljes nagyságában – miként Vekerdí László megállapítja – nem ismeri föl.¹¹

A kortársak munkái közül különösen izgalmas összevetni Illyés Gyula *Franciaországi változatok. Öt hét Párizs* című művét¹² az *Európa elrablásával*. Az utazás ideje (1946) is majdnem egybeesik. Illyés baloldali írói körökben mozog, hatalomba került hajdani szürrealistákkal (például Éluard) találkozik, lendületük, bizakodásuk őrá is ráragad. Párizs a javára változott. Hosszan sorolhatnánk a Máraitól eltérő mozzanatokot. „Csak az emberi akarásban hiszek.” Ezt akár Márai is írhatta volna. Írta is az *Egy polgár vallomásaiban*. A népek együttműködésében, egy nemzetek fölötti Európában is hisz. „Nyugodt vagyok. Egy szívós és nyugodt nép fia vagyok, amelynek nem kis pajzsa a derű.” A derű Illyés könyvében, olykor mélységes pesszimizmus Máraiéban.

Illyés tanulni megy Párizsba, élményeket akar szerezni, azt azonban még monográfiaírója sem tagadja, hogy néha rejti vagy nem meri megfogalmazni csalódottságát.¹³ Határozott, amikor az irányt látja (Európa a termelőeszközök ellenőrzése és birtokba vétele, a munka és a jövedelem igazságosabb elosztása felé halad), ám az eredményben bizonytalan. Apróbb hullámzások lesznek vagy viharok? „Megeshet, hogy katasztrófa nyel el még egy nemzedéket.” Másik, ugyanebben az időben született írásában (*Egy falu Dél-Franciaországban*, 1947) abban látja Európa egységét, hogy a különböző népek műveltséget, gondolatot cseréltek. „Európa: az érintkezés. Igazi határai addig nyúlnak, ameddig ennek a bámulatos eszmeeserének egysége terjed.” Később, annyi keserves tapasztalat után is kitart emellett. A *Dólt vitorla* című kötetből (1965) egy vers (*Vér az érben*), melyben Európát, a „fehér civilizációt” szólítja meg: „Te vagy ma is a legelőbb, / táplálóbb szervezet.”

9 Szerb Antal: *A harmadik torony, Könyvek és ifjúság elégiája, Író, ne írj*. In: *Gondolatok a könyvtárban*. Bp. 1971.

10 Németh László: *Görögök vagy a halott hagyomány*. In: *Európai utas*. Bp. 1973. *Magyarság és Európa, San Remó-i napló*. In: *Sorskérdések*. Bp. 1989.

11 Vekerdí László: *A San Remó-i pillanat*. In: *A Sorskérdések árnyékában. Kalandozások Németh László világában*. Tatabánya, 1997. 92.

12 Illyés Gyula: *Franciaországi változatok. Öt hét Párizs*. In: *Szíves kalauz. Útirajzok*. Bp. 1974. Uo. *Egy falu Dél-Franciaországban*.

13 Tamás Attila: *Illyés Gyula*. Bp. 1989. 182.

Utazások, utazási műfajok. Fiktív és non-fiction műfajok végtelen sorában kínálja a század irodalma azokat a változatokat, melyek autobiografikus jellege, bizonyos tény-szerűsége vitathatatlan, éles határvonal mégsem képzelhető el. Hiszen az útleírás is írói alakítás, melyben az empirikus író élményeiről olvashatunk ugyan, a fikcionalás különféle módozatai azonban szüntelenül fölfedezhetők. Mi az utazás célja, értelme? „*Utazni annyi, mint játszani, minden szerepet egyszerre*” – mondja Kosztolányi; a lehetőségek végtelen gazdagságát akarja kihasználni, a megszokott környezet híján „*afféle átutazó játékéletet*” él, melyben képzeletbeli utazások és látogatások is eljátszhatók. Minthogy a képzelet mindig nagyobb mester, mint a valóság, az élmények gyűjtögetése nem lehet cél, az „egységese-dő” világban otthon néha több újdonságot lehet hallani. „*Az útról hazahozhatsz egy és más élményt, föltéve, hogy azok akkor is veled és benned voltak, mikor otthon vonatra szálltál.*” Bálint Péter Szentkuthy utazás-„leírásaiban” vette észre, hogy olyan utazóról van szó, akit az „eredeti” helyett jobban izgat az „egyéni”.¹⁴ Nem elsősorban tájra, városokra figyel, noha Kosztolányi ebben is kimeríthetetlenül gazdag. De sok esetben a látotthoz ő is hozzáren-deli az olvasottat, a tudottat.

Az élménybeszámolót ígérő *San Remó-i napló* írója minimálisra redukálja az utazási napló elemeit. „*Most azonban nem országot akarok látni. Az utazás csak kulissza egy szellemi utazás mögé...*” A társas út néhány mozzanata föl villan ugyan, a szöveg jelentős része viszont esszé. Az élményrögzítés iránti kétely Illyés munkájában is megfogalmazódik: „*Voltaképpen nem szeretek utazni. Főleg íróként nem szeretek. Tudom, hogy az élmények pontosan olyanok, mint a madarak: minél határozottabban – minél egyenesebben – közeledem feléjük, annál bizonyosabban elröppennek...*”

Márai „útközben írt jegyzeteiben” – jöllehet végig Márai Sándor benyomásairól olvas-hatunk – érzékelnünk kell egy másik, fiktív beszélőt, aki utólag a fontos és lényegtelen történéseket (az emelkedett pátosztól az iróniáig, gúnyig) különféle hangnemben közli, kommentálja.¹⁵ A föltűnő képeket, jelképeket aztán rövidebben vagy minisszébe illően értelmezi. A mozaikosság, fragmentumjelleg általában jellemző az ide sorolható műfaji változatokra, de Márai – a terjedelemtől függetlenül – egységesebb gondolatmenetet ad, mint Kosztolányi szertelen, metaforikus prózája. Utóbbiban a képnek, életképnek van kitüntetett szerepe. *Itália. Képek az útról* írja egy 1924-es írás fölé. A pálmafa levelétől a firenzei koldusasszonyig, a minden érzéket megmozgató nápolyi utcáig minden apróság „az élet kapuit döngeti”, s az utazó befogad, fölhabzsol. A *Londoni levelek* (1927) egyik része ezt a címet kapta: *Szövegek képek alá. Stockholmi képek, Úti képek*, a vonatablakból felvil-lanó ezer és egy kép olyan műfaji kavalkádot ad, melyre maradéktalanul érvényes az *Esti Kornél* poétikai alkuja. A közösen írt mű egyszerre legyen útirajz, életrajz és regény. Igen, „regényes életrajz”, bár a regényszerűség hagyományos kritériumainak nehezen felel meg. Ámde a cselekmény fordulatait itt az utazás eseményei adják. (Lásd a század másik nagy utazóját, Karinyht, akinek kellően máig nem méltányolt regényében – *Utazás a kopo-nyám körül* – a betegség különféle szakaszai jelölik ki az egyes szegumentumokat.) Márai az *Európa elrablásában* is rejtőzködőbb. Igaz, átereszti magán a szenzuális élményeket, írása azonban fogalmibb és erősen értelmező. Ám ebben az intellektuálisan telített prózában is ott bujkál a leírhatóság iránti kétely, mely aláaknázza a tökéletes reprodukció szándékát. Az említett töredékességnek, mely minden tárgyalt műre vonatkozik, alighanem ebben rejlik a magyarázata.

Mi történt azután? Mi várható? Hálás és könnyű feladat volna összegezni, amely ezek-ből a helyzetjelentésekből, jóslatokból a mögöttünk lévő században megvalósult. Poszler

14 Bálint Péter: *Utazás-„leírások” Szentkuthy naplójában.* Tiszatáj, 2010. 1. sz.

15 Erről Fried István: *Napló, útleírás, önéletrajz.* Kézirat.

György említett tanulmánya egyértelművé teszi, nem hátra, a civilizáció elé, hanem egy „kézben tartott civilizációban” előre kell néznünk. Megvannak-e ennek a feltételei, amikor az elmúlt évtizedekben a gondolkodás esélyei romlottak. Az ember – miként Thomas Bernhard mondja – elfelejtett gondolkodni. Amit Aurelio Peccei javasol, szép és vonzó dolog. Az új humanizmus azt jelenti, hogy a kiüresedett életet erkölcsi, bölcséleti, társadalmi, politikai, esztétikai és művészi indításokkal, tartalommal kell tölteni. Csak az a baj, hogy összemérhetetlen erők állnak szembe, s nehezen képzelhető, hogy a spirituális és erkölcsi egyhamar legyőzi a kemény matéria és praktikum világát. Ebből a helyzetből érthető meg a hagyományos művészet szerepének csökkenése. A kozmikussá szélesedett és antropológiaivá mélyült válságban „a művészet profanizálódik, nem a hétköznapi szakralizálódik. A tradicionális művészet végveszedelme.”¹⁶

16 Poszler György, i. m. 511.